

Vylius Leonavičius,
Živilė Kėrytė

Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinio ir ekonominio matmens darna

Santrauka. Šiuolaikinės Lietuvos visuomenės rinkos, valdžios ir NVO arba pilietinės visuomenės sektoriai bei jų tarpusavio sąveika nuolat patiria įvairius pokyčius. Ypač neapibrėžta ir sudėtinga yra NVO sektoriaus plėtra bei jo santykis su kitais dviem sektoriais. Įvairi ir daugialypė NVO prigimtis bei šio sektoriaus organizacinės struktūros ir funkcionavimo kaita trukdo suprasti ir vienareikšmiškai apibrėžti NVO sektorių. Juo labiau, kad ilgą laiką dominavo nuostata, kad NVO sektoriui yra svetima ekonominė veikla, kad ją gali organizuoti ir koordinuoti tik valdžios ir rinkos sektoriai. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO¹ (toliau – NVO) socialinio ir ekonominio matmens tarpusavio santykį darnios plėtros požiūriu. Lietuvoje NVO ir rinkos santykis iki šiol yra labai miglotas ir aiškiai neapibrėžtas, kadangi dominuoja nuomonė, kad NVO ir už įvairias prekes/paslaugas gaunamos pajamos nėra suderinami dalykai. Šis aiškios NVO sampratos nebuvimas neleidžia pačioms ne pelno siekiančioms NVO surinkti savo vietą tarp valdžios institucijų ir rinkos dalyvių. Kokybinio tyrimo rezultatai, kuriais remiamasi straipsnyje, rodo, kad NVO samprata yra neaiški ne tik patiems NVO dalyviams, bet ir valdžios institucijų bei verslo atstovams. NVO dalyvavimas rinkoje tampa problemiškas dėl NVO sampratos ir veikimo lauko kompleksiskumo. Galima teigti, kad NVO socialinio ir ekonominio matmens suderinamumas tampa tam tikru iššūkiu ir dabartinės Lietuvos gerovės valstybės raidai, nes susijęs su NVO sektoriaus išlikimo klausimu.

Pagrindiniai žodžiai: NVO, rinka ir NVO, darnumas.

Keywords: NGO, market and NGO, sustainability.

Įvadas

Lietuvos gerovės valstybės istorija nėra tokia ilga kaip Anglijos, Švedijos ar Vokietijos, tačiau ji nuolat išgyvena įvairias permainas ir ieško savo kelio. 1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę teko iš naujo pertvarkyti

visas gyvenimo sritis pagal demokratijos ir rinkos reikalavimus (Aidukaitė *et al.*, 2002). Atmetant komunizmo modelį, reikėjo ieškoti naujo alternatyvaus modelio. Iš pradžių tikėtasi, kad Lietuva greit perims Vakarų Europos šalių patirtį ir pritaikys sau priim-

¹ NVO, teikianti psichosocialines paslaugas – tai ne pelno siekianti nevyriausybinė organizacija, dirbanti su socialiai pažeidžiamomis grupėmis. Tikslinės grupės, su kurioms dirba šios NVO yra vaikai, tėvai, šeima, bedarbiai ir kiti socialinę atskirtį patiriantys asmenys.

tiniausią modelį. Tačiau penkiasdešimties metų patirtis gyvenant komunistiniame pasaulyje turėjo įtakos formuojant ir įtvirtinant naują socialinį-ekonominį modelį. Dabartinis Lietuvos socialinis-ekonominis modelis vertinamas prieštaringai ir laikomas eklektišku, kuriame gausu skirtingų gerovės valstybių modelių elementų (Aidukaitė *et al.*, 2002; 241). Mokslininkai, tyrinėjantys ir analizuojantys Lietuvos gerovės valstybės modelį sutaria, kad kol kas Lietuva yra tapsmo gerovės valstybe stadijoje, nes dauguma esminių šalies socialinių-ekonominių rodiklių, atspindinčių gerovės valstybę, gerokai atsilieka nuo kitų ES šalių (Šileika ir Paškevičiūtė 2013; 14). Šiuo laikotarpiu tampa ypač svarbu išskirti ir numatyti aiškias valstybės, rinkos ir pilietinės visuomenės veikimo ribas, kurios sudarytų palankias sėkmingo gerovės valstybės vystymosi sąlygas.

Valstybė, rinka ir pilietinė visuomenė – tai trys sektoriai, tarpusavyje priklausantys ir veikiantys vienas kitą. Kiekvienas iš jų turi savo funkcijas ir atsakomybes, kurios keičiasi, keičiantis vyraujančiai ideologijai ir socialinei politikai. Vyraujant kapitalistiniams santykiams valstybė ir rinka ilgą laiką buvo pagrindiniai demokratinės valstybės ramsčiai, užtikrinantys jos gyventojų gerovę. Tačiau keičiantis modernioms visuomenėms, ypač patiriant didėjančius globalizacijos poveikius neišvengiamai keičiasi pačios gerovės valstybės pajėgumai ir gebėjimai atlikti prisiimtas funkcijas. Visuomenėje keičiasi šeimos modeliai, sumažėja ekonominis augimas, įsitvirtina informacinės technologijos, auga nedarbo lygis, didėja imigracija ir emi-

gracija, mažėja gimstamumas, senėja gyventojai, – visa tai skatina iš naujo apvarstyti ir įvertinti valstybės, visuomenės ir rinkos vaidmenį. Valstybė tampa nepajėgi viena užtikrinti gyventojų gerovės. Iš rinkos labiau tikimasi, kad ji užtikrins šalies ir gyventojų ekonominę gerovę, o ne rūpinsis visuomenės gerove ir socialine sanglauda. Šioje situacijoje pilietinė visuomenė įgauna ypač svarbų vaidmenį kuriant visuomenės gerovę kartu su valstybe, mažinant socialinę atskirtį visuomenėje ir kuriant darnią visuomenę. Valstybės funkcijų perleidimas trečiajam ir privačiam sektoriui atspindi vykstančią dinamiką visuomenėje, kai rinkoje kartu su pelno siekiančiomis įmonėmis dalyvauja ir ne pelno siekiančios NVO. Didėja ir tampa aiškiai matomas NVO, veikiančių socialinės apsaugos, švietimo ir sveikatos srityse, vaidmuo rinkoje.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO (toliau – NVO) socialinio ir ekonominio matmens suderinamumą darnios plėtros požiūriu. Lietuvoje vis dar gajus požiūris laikyti NVO savanorystė užsiimančia organizacija ir padedančia pažeidžiamoms (vaikai, rizikos šeimos, ilgalaikiai bedarbiai, neįgalieji, smurto aukos ir t.t.) tikslinėms grupėms. NVO ir rinkos santykis iki šiol yra labai miglotas ir aiškiai neapibrėžtas, kadangi yra manoma, kad NVO ir už įvairias prekes/paslaugas gaunamos pajamos nėra suderinami dalykai. Šis aiškios NVO sampratos nebuvimas neleidžia ne pelno siekiančioms NVO suvokti savo vietą tarp valdžios institucijų ir rinkos dalyvių. Pačios ne

pelno siekiančios NVO kaip vienintelį savo išlikimo būdą mato dalyvavimą rinkoje ir savo prekių/paslaugų pasiūlą bendruomenės gyventojams ir kitoms institucijoms. NVO noras tapti rinkos dalyviais dera su darnumo principu, kuris teigia, kad ekonominės ir socialinės veiklos suderinamumas gali sudaryti tvirtesnes savarankiškumo ir išlikimo sąlygas bei garantuoti nuolatinę sėkmingą visuomenės socialinių poreikių patenkinimą, o kartu stiprinti gerovės valstybės pagrindus.

NVO samprata, vaidmuo ir funkcijos

Pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, per pastaruosius 10 metų ne pelno siekiančių² NVO skaičius kiekvienais metais augo (žr. 1-ą lentelę). Statistikos departamentas išskiria įregistruotus ir veikiančius ūkio subjektus. Veikiantys ūkio subjektai – tai organizacijos, kurios kiekvienų metų pradžioje yra fiksuojamos kaip pradėjusios vykdyti ekonominę veiklą.

1 lentelė. Ne pelno siekiantys įregistruoti ir veikiančios ūkio subjektai metų pradžioje

		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Viešoji įstaiga	Įregistruoti	2486	2894	3253	3673	3954	4329	4746	5307	5964	6643	7335	8045
	Veikiantys	1190	1451	1768	1992	2190	2371	2510	2578	2567	2709	2692	3872
Visuomeninė organizacija	Įregistruoti	8150	9399	9311	2426	381	346	312	274	258	141	132	120
	Veikiantys	2652	3831	4262	2211	189	163	153	130	117	109	51	2
Asociacija	Įregistruoti	574	663	1543	9223	11745	12405	13114	13950	14747	15473	16139	16839
	Veikiantys	256	252	417	3331	5537	6597	7525	7957	8769	9333	9896	9951
Labdaros ir paramos fondas	Įregistruoti	829	900	966	1047	1079	1113	1170	1220	1277	1331	1404	1457
	Veikiantys	160	195	224	285	230	222	233	225	225	209	220	242

Iš pateiktos lentelės matyti, kad ne pelno siekiančios organizacijos, kurių teisinis statusas yra viešoji įstaiga (beveik pusė), asociacija (daugiau nei pusė), labdaros ir paramos fondas (tik maža dalis) yra ne tik įregistruotos, bet ir veikiančios subjektai. Tačiau šie statistiniai duomenys neparodo, kas yra šių organizacijų steigėjai, t.y. ar privatus asmuo, privatus juridinis asmuo ar savivaldybės/valstybės įstaiga.

Privačios ne pelno siekiančios NVO dažnai yra painiojamos su valstybės ir savi-

valdybių įsteigtomis viešosiomis įstaigomis. Pastarosios teikia panašias paslaugas kaip ir privačios ne pelno NVO, tačiau jų (sveikatos ir švietimo įstaigų) veiklos yra pastoviai finansuojamos valstybės. O privačios NVO yra finansiškai priklausomos nuo įvairių išorinių paramos šaltinių, todėl jaučiasi nestabiliai. Neturėdamos pakankamai lėšų, negali nenutrūkstaiteikti paslaugų savo klientams ir turi nuolat galvoti kaip išgyventi ir išlikti. Pateikti statistiniai duomenys neatspindi tikrosios situacijos, kiek iš tikrųjų

² Straipsnyje sąvokos „ne pelno organizacija“, „trečiojo sektoriaus organizacija“, „nevyriausybinė organizacija“ naudojamos sinonimiškai.

privatų asmenų įsteigtų ne pelno siekiančių NVO vykdo ekonominę veiklą. Ši informacija nėra renkama ir ją galima iš dalies atskleisti arba skaitant organizacijų internetinius tinklapius, arba kalbant su pastarųjų organizacijų vadovais. Tikslų statistinių duomenų nebuvimas ir kriterijų, apibrėžiančių, kas yra ne pelno siekianti NVO, gausa ir kompleksškumas apsunkina šių organizacijų supratimą ir tyrimą. Nubrėžti ribą tarp ne pelno organizacijų ir pelno siekiančių įmonių kartais būna sudėtinga, tačiau riba tarp ne pelno sektoriaus ir valstybinio sektoriaus taip pat nėra aiški (Worth 2013; 18). Worth (2013) remdamasis Amerikos trečiojo sektoriaus duomenų analize, teigia, kad beveik 1/3 ne pelno siekiančios NVO biudžeto lėšų ateina iš vyriausybės fondų per projektus arba tiesiogines paslaugų finansavimo programas. Ne paslaptis, kad Lietuvoje didžioji dalis NVO išgyvena tik iš valstybės ir kitų ES fondų skiriamą finansavimą. Worth (2013) pamini, kad jų šalyje yra įsteigta organizacijų, kurios yra visų pirma tiesioginės valstybės finansuojamų programų vykdytojos.

Lietuvoje, kalbant apie ne pelno NVO teisinę padėtį ir veiklos sąlygas, vis dar išlieka daug neaiškumų dėl jų teisinio statuso ir jų paskirties. Ne pelno NVO dažnai vartojama sąvoka, tačiau visiškai nenurodanti NVO veiklos kryptingumo, o tik aiškiai apibrėžianti pagrindinį veiksnį – pelno naudojimą. Ne pelno statusas nereiškia, kad negalimas pelno gavimas ar komercinės veiklos vykdymas, bet nurodo, kad organizacijos vykdoma komercinė veikla turi būti susijusi su pagrindiniais organizacijos veiklos tiks-

lais. Pagal Lietuvoje galiojančius teisinius ir institucinius reikalavimus, bet kuri viešoji įstaiga, asociacija, labdaros ir paramos fondas gali vykdyti ekonominę veiklą, t.y. parduoti savo paslaugas ir/ar prekes, o gautas pajamas naudoti organizacijos įstatuose nurodytiems tikslams pasiekti.

Lietuvoje esama juridinių asmenų sistema neatspindi praktikoje egzistuojančių NVO tipologijos. Greta tradicinių NVO (negeruojančių pajamų) veikia NVO, geruojančios pajamas, kurios dalyvauja rinkoje ir gauna iš jos pajamų, kad galėtų įgyvendinti savo pagrindinę socialinę funkciją. NVO, siekdamos daugiau nei dviejų tikslų (pvz. socialinio, ekonominio, politinio), susiduria su tarpsektorine įtampa balansavimo tarp sektorių sunkumais. Seanor (2011), atsižvelgdamas į NVO socialinius ir ekonominius tikslus ir jų balansą, pateikia įvairių NVO kontinuumą nuo tradicinės ne pelno siekiančios NVO iki tradicinės pelno siekiančios įmonės. Tarp šių organizacijų įsiterpia ne pelno siekianti organizacija, vykdanči pajamas geruojančias veiklas. Socialinės ir ekonominės veiklos derinimas, siekiant socialinių tikslų, leidžia organizacijai priartėti prie darnios pusiausvyros, kuomet organizaciją atlieka ne tik socialinę funkciją, bet pati save ir išlaiko (Kėrytė 2014). Tuo pačiu gali prisidėti prie gerovės valstybės socialinių tikslų įgyvendinimo.

Pagrindinė NVO socialinė funkcija – tai įvairiapusė pagalba socialiai pažeidžiamoms grupėms, o NVO veiklą papildanti ekonominė funkcija – tai gebėjimas būti versliai, išlikti stabiliai ir ekonomiškai nepriklaus-

mai. NVO socialinio matmens samprata gali būti siejama su pagalbos asmeniui raškomis, dažniausiai įvardijamomis kompleksiniu terminu, – psichosocialinė pagalba, kuri apima socialinę, psichologinę ir švietimo pagalbą vaikams ir jų tėvams, suaugusiems asmenims ir šeimoms. Socialinis matmuo taip pat siejamas ir su galimybe gauti įvairiapusę pagalbą vaikui, suaugusiam ar šeimai ištikus krizei, kuomet valdžios institucijų ir rinkos pagalba nėra prieinama ir / ar pakankama. Tuo tarpu NVO ekonominio matmens samprata yra neatsiejama nuo verslumo sampratos. Verslumas – tai ekonominės veiklos būdas, leidžiantis organizacijai išlikti stabiliai ir ekonomiškai savarankiškai. NVO sprendimas dalyvauti rinkoje įgalina organizaciją pačiai generuoti pajamas ir jas panaudoti savo poreikiams, nes valstybės, verslo, ES ir kitų fondų lėšos (projektinė veikla) dažniausiai tik dalinai padengia ne pelno siekiančios NVO darbo užmokesčio lėšas, bet nekompensuoja NVO kitų išlaidų.

NVO dalyvavimas rinkoje darnios plėtros požiūriu

NVO sektorius ne tik plečiasi ir tampa reikšmingesnis, bet atsiranda ir naujos jų veikimo kryptys. Ir vis dėlto dėl įvairialytės NVO prigimties sudėtinga vienareikšmiškai apibrėžti ir aiškinti NVO sektorių. Dar daugiau neaiškumų atsiranda, kai NVO savo veiklą ima derinti su verslu (Dollery ir Wallis, 2003). NVO sektoriaus analizė reikalauja tarpdisciplininio požiūrio ir atmesti išankstines nuostatas, esą NVO tik dalina labdarą, agituoja būti aktyviais piliečiais,

saugo gamtos ir kultūros paveldą ir padeda socialinę atskirtį patiriantiems. Būtent NVO sektoriaus įvairovė ir kompleksiskumas apsunkina analizę ir ištyrimą. NVO bendradarbiavimo su valdžios ir rinkos sektoriais pokyčiai reikalauja naujo supratimo ir paaiškinimo, koks NVO vaidmuo rinkoje būtų priimtinas ir naudingas gerovės valstybei. Socialinio, ekonominio ir ekologinio matmens derinimas praktikoje mokslininkų įvardijamas kaip darni plėtra. Pagrindinis klausimas, kaip darnios plėtros principas gali būti įgyvendinamas NVO sektoriuje?

Darnios plėtros (DP) principai ir pagrindinės nuostatos yra svarbios gerovės valstybių politikai. 1992 metais pasaulio viršūnių susitikime Rio de Žaneire buvo suformuluotos pagrindinės DP nuostatos, o 1997 metais DP tapo vienu iš pagrindinių Europos Sąjungos politikos tikslų. Pirmoji Europos Sąjungos DP strategija buvo patvirtinta 2001 metais Geteborge (Švedija) įvykusiaje ES šalių vadovų pasitarime. Strategijoje buvo pažymėta, kad DP yra ilgalaikė Europos Sąjungos strategija, užtikrinanti švarią ir sveiką aplinką bei gerėjančią gyvenimo kokybę dabartinei ir ateinančioms kartoms. Po dviejų metų 2003 metais buvo patvirtinta Lietuvos nacionalinė DP strategija (2003-09-11, Nr. 1160, Valstybės žinios, 2003-09-19, Nr. 89-4029), patikslinta 2009 m. rugsėjo 16 d. Nr. 1247 (Valstybės žinios, 2009-10-10, Nr. 121-5215). Šios strategijos įgyvendinimo koordinavimas patikėtas LR Aplinkos ministerijai.

Mokslinėje literatūroje yra įprasta DP terminą apibrėžti daugumai pažįstama tipo-

logija, apimančia tris pagrindinius aspektus: aplinkos, ekonominį ir socialinį. Šie trys pagrindiniai aspektai laikomi tarpusavyje suderinamais ir vienas kitą abipusiškai palaikančiais. Tačiau daugelyje mokslinių straipsnių tenka matyti ir skaityti daugiau apie aplinkos ir ekonominį darnumą, bet mažiau dėmesio skiriant socialiniam darnumui, kurį sunku apibrėžti ir operacionalizuoti (Boström 2012).

„Socialinio darnumo sąvoka nėra nei absoliuti nei pastovi <...> ji turi būti laikoma dinamiška ir kintančia laikui bėgant (metai iš metų)“ (Boström 2012; 4). Dažnai toks sąvokos neapibrėžtumas ir interpretavimo laisvumas matomas ir kaip stiprybė (tai skatina bendradarbiavimą ir bendravimą tarp skirtingų ir tarpusavyje nesutariančių veikėjų), ir kaip silpnybė (nes žmonės turi nuolat smulkiai paaiškinti ir išdėstyti, kaip jie supranta socialinį darnumą) (Boström 2012; 4). Skirtingi mokslininkai pristato įvairius socialinį darnumą apimančios sąvokos rėmus. Cuthill (2009) teigia, kad socialinis darnumas apima: socialinį teisingumą ir nešališkumą; socialinę infrastruktūrą; įsitraukusias vadžios institucijas ir socialinį kapitalą. Littig ir Grießler siūlo į socialinio darnumo sąvoką žvelgti analitiškai ir taikyti santykiais tarp visuomenės ir gamtos pagrįstą teoriją (Boström 2012; 4). Siekdami įvertinti socialinį darnumą autoriai dažnai susiduria su dilema, svarstydami, ar gali būti pamatuojamas socialinis pokytis taip pat kaip ir ekonominis ar aplinkos pokyčiai. Pavyzdžiui, užimtumo lygis ar pajamų tolygumas gali būti įvertinami, tačiau kaip įvertin-

ti gyvenimo kokybę, bendruomenės gerovę ar socialinį pripažinimą (Boström 2012).

Formuluojant darnumo sampratą įprasta į jos apibrėžimą integruoti tokias abstrakčias sąvokas kaip „socialumas“ ir „aplinka“, tačiau dažnai dėl to kyla daug neaiškumų, nes nėra atsižvelgiama į šių sąvokų kontekstinę reikšmę. „Darnumas kaip tikslas pats savaime, jeigu kalbėsime apie įprastą sąvokos reikšmę, yra *status quo* išsaugojimas. Tai apimtų tuos veiksmus, kurie reikalingi išlaikyti esamai būklei“ (Boström 2012; 8). Nors palaikyti ar sustiprinti tokią aplinką „kokia ji yra“ yra laikoma siekiamybe, tačiau ar taip pat tai yra socialinio darnumo tikslas? „Niekas, kas yra susirūpinęs teisingumo klausimais, nenori išlaikyti tokios pačios situacijos, kokia ji yra“ (Boström 2012; 8). Kartais pakankama socialinė kaita gali būti būtina norint apsaugoti gamtą, o kartais aplinkos ir socialinio darnumo tikslai gali būti labiau prieštaraujantys negu suderinami tarpusavyje. Pavyzdžiui, pastangos įveikti socialinę nelygybę ir didinti žmogaus galimybes galėtų reikšti augantį gamtos resursų naudojimą, kenkiant natūralios aplinkos apsaugai ir išsaugojimui.

Taip pat socialinio darnumo tikslai gali būti nesuderinami, kaip dabartinės kartos ir ateinančios kartos interesai nesutampa (pvz., pensijų reforma). Socialinių mokslų atstovai kelia klausimą dėl aiškesnio šių trijų sektorių atskyrimo ir ryšių tarp sektorių nustatymo, nes dažnai apie tai daromos klaidingos išvados. Pvz., manoma, kad ekonomika yra nepriklausoma nuo socialinio ar institucinio konteksto arba ekonomikos ir socialinis sektorius yra nepriklausomi nuo aplinkos sekto-

riaus Boström 2012; 9). Sudėtingi ryšiai tarp ekologinio, ekonominio ir socialinio darnumo, suponuoja būtinybę į darnumą žvelgti santykinai ir atsižvelgti į kiekvienos specifinės srities, kurioje jis yra taikomas, ypatumus. Pavyzdžiui, NVO plėtros darnumas gali būti suprantamas kaip socialinių ir ekonominių tikslų derinimas, siekiant pilietinės visuomenės aktyvaus dalyvavimo, tikslu stiprinti socialinę sanglaudą. Darnumo principų taikymas įvairiose visuomenės srityse yra svarbus šiuolaikinės visuomenės bruožas, pažymintis tam tikrą visuomenės raidos etapą ir pažangą (Melnikas 2011; 9).

Tyrimo metodika

Tyrimo buvo pasirinkta kokybinio tyrimo metodika. Anot Bloor (2010), kokybinis tyrimas leidžia atkreipti dėmesį į socialines problemas ir labiausiai padeda jas spręsti, įtakodamas praktikų/specialistų atliekamas veiklas. NVO nepriklausomybė ir savarankiškumas leidžia joms pačioms įtakoti savo kasdieninę praktiką ir keisti bei pasipriešinti egzistuojančiai visuomenės institucijų tvarkai.

2013 m. sausio – rugpjūčio mėn. atliktas kokybinis tyrimas su 20 ne pelno siekiančių NVO³ vadovais (21 informantas⁴: 19 moterų; 2 vyrai). Šios NVO pasirinktos iš anksto išstudijavus internetinėje erdvėje laisvai prieinamus organizacijų duomenis

(organizacijos tinklapis, *Facebook* paskyra, *google* žiniatinklis). Tyrimo metodas – pusiau struktūruoti interviu. 18 pusiau struktūruotų interviu buvo atlikti organizacijų patalpose, 2 – kavinėse. Bendra vidutinė vieno interviu trukmė – 52 min.. Dauguma informantų prieš tariantis susitikimo laiką, telefonu informuodavo, kad 1 val. iš jų dienotvarkės yra pakankamai ilgas laiko tarpas, todėl interviu laikas visų susitikimų metu buvo apribotas 1 val. trukme. Informantų amžius varijavo nuo 27 iki 56 metų. NVO steigimo metai - nuo 1992 m. iki 2010 m. Darbuotojų skaičius organizacijoje – nuo 2 iki 38 asmenų. Ne pelno siekiančių nevyriausybinų organizacijų, vykdančių ekonominę veiklą, vadovai buvo iš trijų didžiųjų Lietuvos miestų (11 – Kauno m., 9 – Vilniaus m., 1 – Šiaulių m.). Pagal teisinį statusą organizacijos pasiskirstė taip: 16 – viešųjų įstaigų, 4 – asociacijos. Nevyriausybinų organizacijų ekonominės veiklos sritys: psichologinis konsultavimas, supervizijos; mokymai, seminarai, paskaitos; išleistų leidinių ir sukurtų produktų pardavimas; profesinis orientavimas (įvairūs profesiniai suaugusiųjų kursai); vaikų ir jaunimo užimtumo, ugdymo ir laisvalaikio organizavimas; konsultavimas projektų rengimo klausimais.

Šiame straipsnyje pristatoma ir analizuojama tik dalis kokybinio tyrimo medžiagos,

³ Tyrimo dalyvavo NVO, veikiančios socialinės apsaugos (socialinė pagalba ir paslaugos; tarpininkavimo paslaugos; socialinių įgūdžių ugdymas), švietimo (mokymai, seminarai, paskaitos, konferencijos) ir sveikatos srityse (psichologinė pagalba, vaikų ir suaugusiųjų psichinės sveikatos prevencija).

⁴ Pusiau struktūruotame interviu dalyvavo dvi vienos NVO steigėjos, todėl apklaustų vadovų daugiau nei į tyrimą įtrauktų NVO.

išskiriant dvi analizuojamas sritis: NVO sampratos ir vaidmens ambivalentiškumas; NVO socialinio ir ekonominio matmens suderinamumas.

NVO sampratos ir vaidmens ambivalentiškumas

Prieš siekiant pažvelgti į NVO socialinio, ekonominio ir politinio matmens suderinamumą, svarbu suvokti NVO situaciją Lietuvoje. Žvelgiant į anksčiau tekste paminėtus statistinius duomenis, galima tvirtinti, kad NVO Lietuvoje išgyvena atgimimo laikotarpį. Vis daugiau ne pelno siekiančių NVO yra įsteigiami ir fiksuojami, kaip vykdančių ekonominę veiklą. Tačiau kartu su dažnesniu NVO sąvokos vartojimu ir žinomumu atsiranda daugiau neapibrėžtumo ir netikrumo. Visi tyrime apklaustieji informantai pabrėžė, kad NVO sąvokos neapibrėžtumas sukelia daug prieštaravimų kalbant apie pilietinės visuomenės sampratą Lietuvoje ir apie pačių NVO vaidmenį socialinės gerovės kūrime. Visi apklausti informantai yra nusivylę visuomenėje sklindančiu požiūriu apie juos, kaip valstybės lėšų eikvotojus, ir iškelia daugybę problemų, susijusių su NVO vaidmeniu ir jų atliekamomis funkcijomis. Informantų atsakymus galima išskirstyti į tris grupes: visuomenės požiūris (gyventojai, verslo įmonės ir kitos institucijos), NVO pagrindinio partnerio (vadžios institucijų) požiūris ir NVO vadovų refleksija apie NVO situaciją Lietuvoje.

Visuomenė, anot informantų, į NVO instituciją žvelgia apatiškai, dažnai neigiamai. Kai tik pradėjo kurtis ir steigtis įvairios

NVO, atsirado galimybė gauti finansavimą iš įvairių fondų, žiniasklaidoje tapo matomos ir girdimos įvairios „akcijos ir atrakcijos“. Žmonės vis tiek buvo įtarūs ir nepasitikėjo šiomis organizacijomis.

„Tarkim, prieš 7 ar 10 metų, žmonės iš viso žiūrėjo į tą nevyriausybinių sektorių, jiems buvo neaišku, kas čia tokio. Dabar, kai patapo viešosiomis įstaigomis, žmonėms truputį aiškiau pasidarė, kas yra tos paslaugos. Nors, tarkim, kas su tuo nesusidūrę ir nežino kaip tai atrodo, tai, tarkim, pasakymas, kad mes esam finansuojami iš projektinės veiklos, na žmonės sako, jūs čia imat mokėtojų pinigus, suvalgot, ir ką jūs ten darot“ (Lėja, 47 m.).

Kiti informantai, prisimindami praeitį, pasakojo, kad, kai buvo pati pradžia, organizacija buvo tik įsikūrusi, steigėjai tikėjo, kad visuomenė ir bendruomenė supras jų siekius ir tikslus, prisidės prie jų įgyvendinimo, bus aktyvūs kartu sprenddami kylančius sunkumus. Informantai tikėjo savo vykdoma misija, tačiau neįvertino politinės, socialinės ir kultūrinės aplinkos, įtakančios NVO veikimą.

„...buvo laikas, kai tikrai bandėm, labai tikėjom savo idėjomis. Ir ėjom paramos prašyti dienos centrui, renginiams. Ir labai dažnai buvo uždarytos durys. Ir labai yra juokinga, kai, pavyzdžiui, po kokių metų tos durys atsidaro vien dėl to, kad radai kažkokį pažįstamą, tas rekomendavo tam, tas tam ar dar kažkam. Ir aš atsimenu, kai buvau atėjus ale iš kažkokios nevyriausybines ir labai tas skaudu, kai tu per save net perlipi. Labai sunku, kai ateini ir žiūri, kad atėjai vos ne išmaldos prašyti. Arba plausi ten pinigus pasiėmęs. Žudo toks požiūris.“ (Vaida, 28 m.)

Visuomenėje vis dar gaji nuomonė, kad NVO tik naudoja mokesčių mokėtojų pinigus, bet nevykdo savo misijos ir neprideda prie visuomenės gerovės didinimo. Anot in-

formantų, gyventojai ir verslininkai yra įsitikinę, kad dauguma NVO yra susikūrusios tik tam, kad įsisavintų ES projektų finansavimą, bet šalia nemato daugybės trečiojo sektoriaus organizacijų, kurios yra įsikūrusios tam, kad atlieptų socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių poreikius ir padėtų gyventojams išvengti socialinės atskirties. Nenuostabu, kad nevyriausybinės organizacijas visuomenė vertina nepatikliai, juo labiau, kad NVO veiklos rezultatų viešinimas irgi nėra pakankamas.

Apatiškas visuomenės ir verslo įmonių požiūris į NVO gali būti suprantamas ir pateisinamas dėl neilgos šių organizacijų veiklos istorijos ir nepakankamos integracijos į bendruomenės narių gyvenimus, nes tik nedidelė dalis jų švenčia daugiau nei 10 metų veiklos jubiliejų. Tuo tarpu valdžios institucijų nepagarba ir dviprasmiškas elgesys (leisti, bet nepasitikėti) apsunkina NVO įsitvirtinimą ir pripažinimą visuomenės akyse.

„Anksčiau buvau valdyboje, dabar esu atsitraukus, nes turbūt pavargau nuo visko. Atsimenu daug mes eidavome į ministeriją ir mes jai aiškinome, skaičiuavom, kiek mums reikia finansavimo (visoms telefoninėms tarnyboms), visus darbus suskaičiuavom, jie sutinka, kad mes darome didžiulį darbą, bet kai ateina kalba apie pinigus, tai jie tų pinigų neranda ir sako, kad taip, jūs labai naudingi, jūsų veikla labai prasminga ir valdininkų nuomonė tokia, kad paskui prasideda vos ne, ką jūs čia darot, ko jūs čia prašote, kas jūs tokie. Tu turi kiekvieną kartą įrodinėti, kas tu toks esi, ką tu darai. Ir tai, nežinau, ar čia tokia mūsų kultūra ir požiūris, sunku pasakyti“ (Milda, 43 m.)

Apie NVO situaciją Lietuvoje daug pasako NVO veikimą reglamentuojantys įstatymai. Tik 2014 m. sausio 2 d. Prezidentė pasirašė prieštaringai vertinamą Nevyriausybinių organizacijų įstatymą, iki tol NVO

galėjo vadovautis viešųjų įstaigų, asociacijų ar labdaros ir paramos fondų įstatymu.

„Nėra pasitikėjimo. Mes vis dar įstatymo neturim. Mes vis dar esam niekas ir neapibrėžtos. Ir kitas dalykas, kai mes neapibrėžtos, tai, ką aš žinau, dar iš seno, ypač tie vyresnio amžiaus kur yra valdininkai arba politikai, jie mėgsta žodį „visuomeninės“. Nu kai visuomeninė organizacija, tai išvis jį netai yra savanoriška, kokie etatai ir kokios ten paslaugos. Jų nuomone, tai turėtų savaime kažkaip pasidaryti tie darbai, kaip ir kažkaip nelabai aišku, kam čia tie pinigai reikalingi. Kad tai yra tiesiog normali įstaiga, tik jos juridinis aspektas kitas, juridinis statusas“ (Gabija, 49 m.)

Informantės minimas visuomeninės organizacijos teisinis statusas nuo 2004 m. vasario 14 d. negalioja, visos iki tol buvusios visuomenės organizacijos turėjo persitvarkyti savo statusą į asociacijas. Vadovaujantis visuomeninių organizacijų samprata, anot informantės, valdžios institucijų atstovai įsitikinę, kad bet kuri NVO, ar tai viešoji įstaiga, ar asociacija, tai savanoriškais pagrindais sukurtos įstaigos, kurių tikslas - savanoriškai padėti nuskriaustiesiems, todėl papildomas valstybės ar ES fondų finansavimas nėra reikalingas. Valdžios institucijos, anot informantų, kaip ir visuomenė, nevertina ir nepasitiki NVO.

NVO vadovų refleksijose apie NVO situaciją stipriai atsiskleidžia valdžios institucijų nuomonė ir vertinimas. NVO vadovų refleksija apie Lietuvos NVO būklę apima šias pagrindines temas: nepasitikėjimas nevyriausybiniomis organizacijomis, NVO gebėjimų nuvertinimas, NVO sampratos neapibrėžtumas ir vaidmens ambivalentiškumas. NVO yra pajėgios padėti valstybei, tačiau valdžia netiki jų žodžiais ir veiksmais.

„<...> tai yra žmonių iniciatyva, ir kad NVO padaro daug tokio darbo iš iniciatyvos ir jos mato tas problemas ne iš viršaus, ne iš valstybės pusės, o iš kitos pusės, ir jos yra pajėgios atlikti, jos jaučia tą visuomenės pulsą. <...> bet kaip sakyti, nebėra jėgų reikti, žiūrėkit, va kiek mes padarėm, nes aš nuejau į savivaldybę, ir man sako, mes žinom, jūs čia prirašot... aš taip žiūriu ir galvoju, tai ką mes prirašom. Jeigu jūs prirašot, tai nereiškia, kad mes prirašom. Nu tai va, toks požiūris, kad nevyriausybinkai prirašo, neišku, ką jie ten daro“ (Milda, 43 m.).

„<...> nesupratimas iš valstybės pusės, iš visuomenės pusės, nesupratimas, kas yra nevyriausybinė. Nuvertinimo labai daug. Man, pavyzdžiui, tai yra didelė problema. Ne tai, kad patys finansai ten duos, neduos. Jeigu moki, darai, finansų galima rasti, ar ne, vienaip ar kitaip. Nemanau, kad tas.. nu gal nenutrikstamumas, bet... Bet iš nesupratingumo, nesupratimo ir kvalifikacijos stokos kyla daug nesusipratimų.“ (Nomedą, 56 m.)

NVO sąvoka tarp pačių nevyriausybinkų kristalizuoja, išskiriant ją iš valstybės ar savivaldybės institucijoms pavaldžių organizacijų.

„Jeigu pastebėjote, projektuose paskutiniu metu atsiranda sąlyga, kad VŠĮ gali dalyvauti tik tokia, kuri neturi tarp savo steigėjų biudžetinių organizacijų. Tai labai atkreinta didžiulis VŠĮ kiekis, tu, kurios yra įkurtos po savivaldybės skėčiu. Arba pvz. sporto VŠĮ tai iš viso fantastika. <...> Ir kartais kaip tokios organizacijos dalyvauja bendruose konkursuose, tai yra juokinga. Šitoje vietoje būtų galima atskirti, kiek ta organizacija yra nepriklausoma, tiesiog žmonių sukurta, ir kiek ji turi realiai didelį užnugarį. Ir kaip tą teisiškai padaryti, čia jau jo ...“ (Ingrida, 36 m.)

„Nu tai vat jos daugiau tokios kaip asociacijos, kurios ir gina pilietines teises. Sakykim nelankau tikrai darželių, nelankau poliklinikų ir tokios įvairios viešosios įstaigos, kurių orientacija yra vėlgi tik tais, na jos gauna pelną, mes pažįstam tokių organizacijų... jie parduoda mokymus, bet jie neturi aiškios tikslinės grupės. Nes man yra labai keistos NVO, kurių tikslinė grupė yra praktiškai vos ne

visa visuomenė. Kad kas išaiškintų, išryškintų... Mes dažnai, visą laiką apie tai kalbam, kad galų gale pasakytų, kas yra ta NVO? Ir kas gali pretenduoti į tuos 2 proc., nes man yra labai keista, kai darželiai ir poliklinikos gali pretenduoti į 2 proc.. kokios jos yra visuomeninės organizacijos, jos gauna finansavimą iš biudžeto. Faktiškai galima sakyti gauna 90 proc. ir dabar yra visi priversti ten tuos 2 proc. pravesti.“ (Ilona, 48 m.)

Informantai, kalbėdami apie nelengvą NVO finansinę padėtį, nuolat pabrėždavo Lietuvos įstatymų ir kitų teisės aktų nepapildytumą. Anot informantų, tik visai neseniai Lietuvos vyriausybės ir tarptautinių fondų NVO organizuojamų konkursų nuostatose atsirado punktas, teigiantis, kad konkurse negali dalyvauti organizacijos, kurių nors vienas dalininkas ar steigėjas yra valstybės ar savivaldybės įstaiga. Informantai kalbėjo apie atvejus, kuomet savivaldybių ir valstybės įsteigtos įstaigos dalyvaudavo viešuose konkursuose kartu su NVO, nes jos atitiko viešosios įstaigos teisinį statusą. Kalbėdami apie Lietuvos gyventojų teisę nuo mokestinių laikotarpių gautų pajamų išskaičiuota mokesčio dalimi (iki 2 proc.) paremti pasirinktą organizaciją, informantai, reikšdavo pyktį, kad gyventojų paramą dažniausiai susirenka darželiai, poliklinikos ir kitos biudžetinės įstaigos, kurios ir taip yra finansuojamos iš valstybės biudžeto. LR gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (Žin., 2002, 73-3085) numato, kad gyventojai gali paremti pasirinktą organizaciją, kuri pagal LR labdaros ir paramos įstatymą turi teisę gauti paramą (t.y. labdaros ir paramos fondus, biudžetines įstaigas, asociacijas, visuomenines organizacijas, viešąsias įstaigas, religines bendruomenes, bendrijas ir cen-

trus, tarptautinių visuomeninių organizacijų skyrius (padalinys), kitus juridinius asmenis, kurių veiklą reglamentuoja specialūs įstatymai ir kurių veiklos tikslas nėra pelno siekimas, o gautas pelnas negali būti skiriamas jų steigėjams, dalininkams ar nariams).

Vadovaujantis įstatymu, biudžetinės įstaigos teisėtai prašo savo klientų skirti jiems paramą, nes jų tikslas nėra pelno siekimas ir jos turi teisę gauti paramą. Tad šioje situacijoje turi pasirinkti gyventojai, ką jie nori paremti. Žmonės vis dar nežino, kas yra NVO:

„Jie (aut. past. Žmonės) nežino, kas tai yra, aš sakytčiau. O nežinomais dalykais nepasitiki. Logiškai būtų taip galvoti (juokiasi). Bet aš manau, kad mūsų didžioji visuomenės dalis neturi žalio supratimo, kas tai. Jie žino privatus ir valstybinis. Ir viskas, kas yra nevalstybinis, yra privatus. Ir kas tas yra NVO, tai čia išvis nieko nėra, tai čia gal yra būrelis „zyzlių“. <...> tiesiog nėra tokios sąvokos. Aišku dar yra nuo tokio nuvertinimo iš valdžios „biški“ ateinančio, ar dar koks televizoriuje sau leidžia pareikauti, kaip ten kokie nors NVO išplėvė kažkokius pinigus. Bet iš esmės, aš manau, kad žmonės neatskiria. Bet va žmonės, tauta, atskiria – privatus ir neprivatus, viskas. Nu gal dar savanoris sąvoka yra kažkokia. Tada jau jiems yra bailsus „konfuzas“, jeigu privatus ir „savanoris“, kas čia per reiškinys.“ (Rimantė, 55 m.)

Informantė, reflektuodama apie NVO sampratą, svarsto, ar Lietuvos žmonės apskritai žino, kas yra NVO. Žmonių sąmonėje yra atskiriami du visuomenės sektoriai – tai valdžia (viešasis) ir rinka (privatus), pilietinės visuomenės vaidmuo šiame duete nematomas. NVO sampratos nebuvimą tiek teisinėje kalboje, tiek žmonių kasdieniame gyvenime atspindi atliktų tyrimų apie pilietiškumą duomenys. Mokslininkai teigia,

kad ir jaunimo, ir vyresniojo amžiaus žmonių politinis ir pilietinis aktyvumo lygis Lietuvoje yra labai žemas (Žiliukaitė et al., 2006). NVO yra savanoriai ir turi dirbti savanoriškai:

„NVO, aš galvoju, turėtų būti tokia, kuri pirmiausiai gimsta iš žmonių iniciatyvos, ir kuri daro kažkokį darbą, bet nebūtinai savanoriškai. Čia irgi yra labai nesupratimas, nes visi galvoja, kad NVO gali dirbti savanoriškai. Bet ką tai reiškia. Kas gali daryti gerą paslaugą savanoriškai? Visi galvoja, kad NVO, kai mes kalbame su ministerija ir jie sako „bet jūs NVO, jums nereikia pinigų“. Bet taip nėra. O kad būtų nevyriausybinė, pvz. Lietuvoje yra labai daug NVO, kurios yra valstybinės.“ (Eglė, 45 m.)

„Sąlygos tikrai yra blogos ir į patį NVO požiūris blogas. Ir apie tai, kad galvoja „jie visuomenininkai, gal jie tegul ir gyvena iš visuomeninių pareigų“. Nors iš tikrųjų, tam, kad tu atliktum darbą, tu turi ir save išlaikyti. Tą, ką tu darai NVO, tai lygiai kaip ir kitoje darbovietėje, tu dirbi kasi-ninku, ar kuo kitu, tai paima tavo laiką. <...> Tai tikrai požiūris neprideda tiek visuomenės, tiek pačių valdžios institucijų, tiek ministerijų ir kitų dalykų. Dar yra blogiau, kad tikrai yra tokių NVO, kurios yra tik pinigams įsisavinti. <...>. Galbūt yra tokių, kurie tiesiog nemoka komunkuoti, tai yra kitas klausimas. Bet dažnai būna tik įsisavinti pinigams, tas NVO irgi neprideda. Tu turi ir su tuo požiūriu dorotis, ir pats save motyvuoti reikia, ir tada galvoti apie finansavimą. Tas tikrai yra sunkus kelias“ (Inga, 29 m.)

Pateiktos NVO vadovų interviu ištraukos atskleidžia, kad NVO samprata yra dviprasmiška ir jos vaidmenys ir funkcijos yra gana neaiškios ne tik visuomenei, bet ir vadžios institucijoms. Suvokti ir apibrėžti NVO, kaip paslaugas teikiančią ir pajamas generuojančią organizaciją, tampa dar sunkiau, nes savanorystė žmonių sąmonėje yra išlikusi kaip vienas iš esminių kriterijų,

apibrėžiančių, kas yra NVO. Nežinojimas ir negalvojimas, kad NVO darbuotojai irgi dirba, apsunkina NVO kaitos procesus, tampa ypač sudėtinga kalbėti apie NVO dalyvavimą rinkoje. NVO –tai hobis:

„<...> Ir dar kai yra visų supratimas, kad tavo čia yra hobi, tu kažkur turi darbą, o čia va, užėini 12 val. per dieną, kažką paveiki visuomenei naudingo (juokiasi)“ (Rimantė, 55 m.)

Ši ištrauka rodo, kad sovietiniu Lietuvos periodu įsigalėjusi nuostata, kad darbuotojai, laisvu nuo darbo ar darbo metu, mokiniai ir studentai yra „skatinami“ atlikti visuomenei naudingą darbą. Visuomenei naudingas darbas ar savanorystė nėra apribota tik NVO sektoriumi. Kiekvienas žmogus gali būti naudingas visuomenei, padėdamas ir valstybiniam, ir privačiam, ir savanoriškam sektoriui. Savanorystė – nelygu NVO. Savanorystė – tai viena iš esminių organizacijos ypatybių.

Apibendrinant galima teigti, kad NVO vadovai pastebi ir įvertina savo situaciją kintančioje visuomenėje, suvokdami, kad norėdami išlikti jie turi keistis. Dauguma informantų pasakoja, kad labiausiai juos nuvilia ne nepakankami NVO veikimo galimybės ir sąlygos reglamentuojantys įstatymai, o visuomenės ir valdžios institucijų nepasitikėjimas ir nuvertinimas. NVO nėra laikomos trečiuoju svirtu visuomenėje, šalia valdžios ir rinkos institucijų, kurios prisidėtų prie valstybės socialinės, ekonominės ir politinės

gerovės užtikrinimo. NVO suvaidina tik epizodinį ir dažnai neigiamą atspalvį turintį vaidmenį valstybės gyvenime.

Kalbantis su NVO vadovais išryškėjo juntama konkurencija ir priešprieša su kitomis organizacijomis, veikiančiomis socialinės apsaugos, švietimo ir sveikatos srityje. Vis dar daug neaiškumų tiek visuomenei, tiek valdžios institucijoms kelia NVO vykdoma veikla. Informantai pripažįsta, kad atsiradus ES ir kitų šalių fondams, atsirado ir tokių organizacijų, kurios „įsisavina“ dalinamus pinigus. Tačiau klaidinga tvirtinti ir manyti, kad tokių pačių tikslų vedinos yra dauguma ne pelno siekiančių nevyriausybinių organizacijų. Du informantai⁵ perteikė ypač neigiamą reakciją NVO, dirbančių Lietuvoje, atžvilgiu:

„Aš manau, kad du trečdaliai tų vadinamųjų nevyriausybinių normaliausiai yra paprasčiausios verslo įmonės. Kiek aš žinau, aplink save viešųjų įstaigų, tai yra normaliausios verslo įmonės, kurios daro tuos pačius mokymus, kurios rengia tuos pačius projektus, administruoja juos ir visa kita. Tiesiog ten yra kita mokesčių sistema, kuri yra patogesnė verslui. Tai vėlgi yra įvelkama į kažkokį socialinį rūbą, bet realiai tikslas tikrai nėra toks. Tų normalių tikrų nevyriausybinių organizacijų, kurios turi tą utopinį gerietišką tikslą, jų yra labai nedaug, tikrai galima suskaičiuot. Tai čia irgi tas viešoji viešajai nėra lygi“ (Kristina, 35 m.)

„Žinau milijonus negražių pavyzdžių kaip negražiai dirba. Tuo atžvilgiu valstybinės įstaigos, kad ir kaip ten jos lėtai dirba senais metodais, bet jos stabiliai. Gal bent jau tiek nevagia (juokiasi).

⁵ Kristina yra vienos iš NVO, kuriai vadovauja pastaruosius 2 metus, vadovė. Tomas yra vienas iš NVO steigėjų ir užima NVO vadovo poziciją. Šios dvi NVO šiuo metu išgyvena sunkų laikotarpį, nes neturi papildomo valstybės ar kitų fondų finansavimo. Kristinai darbas NVO, kaip ji pati sako, yra tik hobis. Tomas dirba keliose skirtingose NVO ir kaip jis pats teigia, jeigu jo vadovaujama NVO turėtų pakankamą finansavimą, jis dirbtų tik savo NVO.

Man nelabai švarus reikalas nevyriausybinės organizacijos. Nes pas jas nėra kontrolės jokios. <....> Tikrai daug dirbau ir mano daug kolegų toje srityje dirba.“ (Tomas, 27 m.)

Viešojoje erdvėje išsakoma ir paviešinama neigiama nuomonė apie NVO ir jos veiklos rezultatus sustiprina žmonių, valdžios ir kitų institucijų nepasitikėjimą NVO.

NVO socialinio ir ekonominio matmens suderinamumas

Iki nepriklausomybės Lietuvoje, kaip daugelyje posocialistinių ir pototalitarinių šalių, visuomenė turėjo pernelyg siauras ribas išreikšti savo pilietiškumą, nes jis totaliai buvo uzurpuotas politinės sistemos. To laikotarpio didelis NVO skaičius dar nereiškę aktyvios ir gyvybingos pilietinės visuomenės, nes „žmonėms“, kurie dalyvavo NVO veikloje, tai buvo laikoma kaip hobis ir filantropija (Gečienė 2003). Apie NVO steigimą iš pačios visuomenės kylančio poreikio net nebuvo kalbama, absoliuti dauguma NVO buvo specialiai sukurtomis iš „viršaus“. Valstybė buvo laikoma pagrindine socialinės politikos vykdytoja. NVO niekada nebuvo laikoma lygiateise socialinės politikos įgyvendinimo dalyve. NVO – tai tik įrankis valstybės rankose, kuris, priklausomai nuo situacijos, gali būti pritaikytas skirtingoms veikloms atlikti.

Nepalankios valstybinių įstaigų nuostatos ir laikysenos NVO atžvilgiu (biurokratizacija, nepasitikėjimas, veiksmų trumpalaikiškumas), kai kuriuos informantus kartu su bendraminčiais imtis iniciatyvos steigti NVO tuo pat metu ieškoti finansavimo šal-

tinių arba patiems vykdyti ekonominę veiklą. Dauguma NVO save matė kaip socialinių paslaugų teikėjus. Ilgainiui dauguma NVO tapo profesionaliomis socialinių paslaugų teikėjomis, užsidirbančios papildomai finansinių resursų. Dauguma informantų (17 informantų) įvardijo, kad paslaugų pardavimas – tai vienintelė išlikimo galimybė ir neišvengiama visų NVO ateitis. Informantė Inga (29 m.) mano, kad parduodanti savo paslaugas NVO yra laikoma stipria, kompetentinga, žinančia savo vertę ir stabilia organizacija. Sugebėjimas parduoti savo paslaugas rodytų, kad organizacijos specialistai atsako už savo teikiamų paslaugų kokybę.

„Mūsų socialiniame rate parduoti paslaugas yra pliusas. Kažkaip žmonės supranta, kad NVO be paslaugų nelabai išgyvensi. Dar paskui jau yra tokia kaip ir mada, srovė atėjusi, kad daugiau paslaugų palikti suteikti NVO. Tai tas turėtų būti savivaldybė, skelbti konkursus. Paslaugas suteikia NVO, kad jos lygiavertiškai konkuruoja, lygiai taip pat kaip kažkokios kitos institucijos, kurios irgi gali suteikti ir dar geriau suteikti paslaugas, negu kažkas kitas. Bet tada NVO irgi reikia temtis, kelti tą kartelę, kad ne dėl to, kad mes patys sau faini, o dėl to, kad esam reikalingi“ (Inga, 29 m.)

Keletas informantų pabrėžė, kad, steigiant organizaciją, iškart galvojo, kaip reikės uždirbti pinigus ir kaip išsilaikyti, todėl savo įstatus rašė kiek abstrakčiau, kad savo veiklas lengviau prisitaikytų prie vykstančių įvairių teisinių ir struktūrinių pokyčių. Kiti informantai akcentavo, kad pats teisinis statusas leidžia organizacijai įgyvendinti projektus, gauti paramą ir teikti paslaugas.

„Mes, kai rašėm įstatus, intuityviai parašėm šiek tiek aptakiau, ir iš tikrųjų, tai ką mes galvojome, tą iš principo ir darome. Tik tai keičiasi klientai,

bet esmė yra ta pati. <...> Esame tame pasiruošę ir galim dirbti. Dėl paslaugų teikimo jokių problemų aš tikrai nematau. Tik reikėtų žiūrėti šiek tiek plačiau“ (Andrius, 51 m.)

„Nes NVO net nėra tokios teisinės formos. Yra viešoji įstaiga, yra UAB. Ir tas turbūt ir leido turėti tą kombinuotą gyvenimą, ir grantus ir uždirbtus pinigus“ (Rimantė, 55 m.)

„Nesvarbu, ar tu NVO, ar vyriausybė, ar UAB, ar AB, jeigu tu nesi versli plačiąja prasme, arba dabar yra įprasta „entrepreneeriais“ vadinti... jei nesi verslus, kam tu iš viso egzistuoji... <...> Jeigu mes norime padėti tai mes ir sugalvokime kaip tą padaryti. <...> Čia viskas labai priklauso nuo požiūrio. Aš sakau, kad tai yra lengviausias požiūris. Kad mane turi finansuoti vyriausybė, valstybė, kaimynas, verslo įmonė, ar kažkas tai tokio, nes tai yra pigiausias ir „tinginiausias“ būdas nieko nedaryti ir pasakyti, kad aš nieko negaliu daryti, arba galiu padaryti tik tai, nes, va, pažiūrėk man davė tiktai 100 litų“ (Kristina, 35 m.)

Nomeda (56 m.) papasakojo dviprasmišką situaciją, su kuria susiduria nevyriausybinių organizacijų. NVO norėdamos gauti valstybės ar kitų ES fondų paramą turi pridėti nuo 10–30 proc. savo lėšų. Toks reikalavimas akivaizdžiai suponuoja mintį, kad NVO turi turėti savo lėšų. Tad kyla klausimas, ar organizacijos turi savo pajamų, kaip tos pajamos įrodomos, jeigu dauguma organizacijų teigia, kad jos gyvena tik iš projektų.

„Aš manau, kad yra „nonsensas“ jeigu organizacija neužsidirba savo lėšų, kai valstybė prašo savo indėlio. Arba šiaip, jeigu nori turėti veiklų tęstinumą, atsiprašu, iš ko jį gali turėti, jeigu projektas nėra verslas, jis yra baigtinis, nuo iki. Prasidėjo sausį, ir gruodį baigėsi. Ir lėšos turi būti sunaudotos nuo iki. Kas tada, ir iš kur tada 30 proc. indėlis, arba 10 proc. nesvarbu kiek, bet indėlis turi būti. Priedo patalpų išlaikymas, kuriam neskiria. <...> Galiausiai dalyvaujant europiniuose ir tarptautiniuose projektuose, visur reikia savo lėšų. O tai

padiktuoja, čia buvo viena iš mūsų minčių, kodėl reikia tų paslaugų mokamų. Tai tiesiog dėl to, kad reikia savo indėlio. Ir aš manau, kad tai aiškiai diktuoja tos sąlygos. Jeigu 20 proc. ir viskas, tu juos turi turėti, tiesiog“ (Nomeda, 56 m.)

Visgi keturi informantai mano, kad paslaugų pardavimas ir dalyvavimas rinkoje yra antraeilis dalykas, pirmoje vietoje yra projektų įgyvendinimas ir lėšų ieškojimas („fundraising“).

„Nu, aš kažkaip nenoriu, kad mes taptume verslininkais, mes neesame jais <...> jeigu mes koncentruotumėmės tik į pinigus, į jų darymą. Nes tuo socialiniu darbo turiniu ir kokybiškom socialinėms paslaugom yra žiauriai daug ką veikti. <...> Ir aš galvoju, dar koncentruotis į tai kaip papildomai, tą pinigą padaryti, tai mes turėsime tuos finansuotojus, kuriuos turime, bet mes neturėsime tokio gero turinio“ (Nijolė, 30 m.)

Apibendrinant galima teigti, kad darbinio plėtos požiūriu, siekdama sėkmingai įgyvendinti savo misiją, NVO ne tik gali, bet ir turėtų derinti socialinius ir ekonominius tikslus. Kita vertus, toks derinimas susiduria su įvairiais iššūkiais: išteklių priklausomybė nuo vieno išorės šaltinio, konkurencija vidaus rinkoje, jaučiamas nepasitikėjimas ir nuvertinimas iš aplinkos, negebėjimas prisitaikyti prie visuomenės pokyčių ir iš to kylančių naujų visuomenės narių poreikių.

Diskusija

Nuo 1990 m., Lietuvai paskelbus Nepriklausomybę, NVO yra nuolatinio tapimo pilietinės visuomenės dalyviu proceso dalimi. Statistikos departamento duomenys rodo, kad šių organizacijų skaičius per pastaruosius dešimt metų yra pastoviai augo, todėl galima teigti, kad egzistuoja tam tikras

valstybės, visuomenės ir bendruomenių poreikis atsirasti NVO. Kita vertus šie skaičiai išsamiai neapibūdina NVO situacijos Lietuvoje ir neparodo, kiek organizacijų iš didelio NVO skaičiaus yra veikiančios ir dirbančios realų socialinį darbą su žmonėmis. Anot Borzaga ir Defourny (2001), ne pelno siekiančios organizacijos yra valstybei ekonomiškai pigesnės ir geba geriau suderinti kelių tikslų (t.y. socialinį ir ekonominį) siekimą, negu tradicinės pelno organizacijos. Tačiau Lietuvoje į NVO dažniausiai žvelgiama tik kaip į socialinės misijos įgyvendintoją, bet ne kaip į rinkos ar socialinės politikos dalyvę. Net ir Lietuvos NVO teisinė padėtis ir veiklos sąlygos yra problemiškos.

NVO, generuojančių pajamas, veikimas ir plėtra gali padėti šiuolaikinėms gerovės valstybėms spręsti esamus ir naujai atsirandančius socialinius iššūkius, kylančius dėl vėlyvosios modernybės procesų veikiamos visuomenės pokyčių (senėjimo, emigracija ir imigracija, sergamumo pokyčiai, šeiminiai pokyčiai ir t.t.). Dalyvavimas rinkoje nėra įprasta ir gerai pažįstama ne pelno sektoriaus organizacijų veiklos sritis. Dėl šių priežasčių sėkmingas NVO dalyvavimas rinkoje tampa problemišku. *Visų pirma* pats dalyvavimas rinkoje NVO darbuotojams jau sukelia tam tikrą įtampą, nes rinkoje vyksta sąveika tarp pardavėjų ir vartotojų (Evers ir Gerke 2007). *Antra*, keičiasi sąveikos modelis, kartu keičiasi ir veiklos vykdymo taisyklės. NVO susiduria su konkurencija ne tik iš trečiojo sektoriaus organizacijų, bet ir iš privataus verslo sektoriaus organizacijų, teikiančių tas pačias paslaugas. NVO tampa

labiau profesionalizuotomis ir biurokraziizuotomis institucijomis, vykdančiomis joms dalį gerovės valstybės perleistų funkcijų (viešųjų paslaugų gyventojams teikimą).

Analizuojant darnaus plėtros principo požiūriu, NVO socialinės veiklos (socialinės misijos įgyvendinimas) derinimas su ekonomine veikla atrodytų kaip galimas NVO prisitaikymas prie kintančios gerovės valstybės sąlygų. Toks požiūris leidžia labiau suprasti ir paaiškinti socialinio ir ekonominio matmens derinimą NVO sektoriuje, – ar jie gali būti tarpusavyje derinami ir papildydami vienas kitą, paremti gerovės valstybės funkcionavimą ir vystymąsi. *Trečia*, atsiranda kokybės ir atskaitomybės dilema. Šiandieninis valstybės ir visuomenės pasitikėjimas NVO ir jų vykdoma veikla nėra tvirtas, todėl NVO vykdomos veiklos kokybės ir atskaitomybės stiprinimas yra ypač aktualus. Galima teigti, kad nepasitikėjimas NVO kyla dėl žiniasklaidoje dažnai išreiškiamo pagrįsto ar nepagrįsto neigiamo vertinimo. Net patys nevyriausybinio sektoriaus dalyviai pripažįsta, kad NVO ne visuomet laikosi savo misijos. Tačiau kritinis požiūris į NVO gali kilti ir dėl pačios NVO sampratos neaiškumo ir neapibrėžtumo visuomenėje. Visuomenė, rinkos dalyviai ir valdžios institucijos skirtingai mato ir suvokia NVO funkcijas ir vaidmenį visuomenėje. Reiškinių sudėtingumą lemia ne tik vidiniai pačios NVO ištekliai ir gebėjimai dalyvauti rinkoje, bet ir išoriniai, struktūriniai NVO veiklą reglamentuojantys veiksniai.

Interviu metu surinkta medžiaga, analizuojama darnios plėtros požiūriu, leidžia nustatyti darnios NVO tipą. Darni NVO

gali būti apibrėžiama kaip ne pelno siekianti nevyriausybinė organizacija, gebanti derinti socialinę ir ekonominę veiklą, neatsisakydama savo socialinės misijos. Derindama socialinį ir ekonominį matmenį, NVO pasižymi tam tikrais bruožais, kurie jai leidžia išlikti ir veikti savarankiškai: ilgalaikis strateginis planavimas, rizikos suvaldymas, bendradarbiavimas, tęstinumas, profesionalumas, novatoriškumas.

Dauguma tyrime dalyvavusių NVO vadovų prieš steigdami organizaciją, buvo apsisprendę greta socialinės veiklos vykdyti ir ekonominę veiklą, nes manė, kad tai vienas iš pagrindinių šio tipo organizacijų savarankiškumo, stabilumo ir išlikimo veiksnių. Šioms organizacijoms būtinas ilgalaikis strateginis planavimas ir išankstinis numatymas: „O kas bus toliau“. Rizika – tai bruožas, būdingas pelno sektoriaus įmonėms, kurių rizika arba atsiperka, arba būna nuostolinga. Darni NVO taip pat rizikuoja gyventojams siūlydama savo paslaugą. Ji turi būti atsakinga ne tik už kliento suradimą, bet ir paslaugos kokybę.

Darni NVO užtikrina paslaugos tęstinumą, nes ji randa finansavimo šaltinį. Jeigu NVO teikia psichosocialines paslaugas vaikams ir tėvams, tai negali būti vienkartinis produktas (sukuriamas produktas, jis parduodamas, kuriamas naujas). Paslauga turi būti tęstinė, tobulinama, atsižvelgiant į visuomenės pokyčius, ir savalaikė. Paslaugų nevyستymas rodo organizacijos silpnumą ir gali kelti aplinkinių nepasitikėjimą jos ilgalaikiais siekiamais tikslais. Vienas iš esminių darnios NVO bruožų – tai bendradarbiavimas tiek tarpusavyje (ne pelno sektoriuje), tiek su iš-

orine aplinka (valdžios ir verslo sektoriai). Socialinių problemų sprendimas ir gyventojų gerovės užtikrinimas reikalauja abipusio bendradarbiavimo ir tarpusavio supratingumo bei atsakomybės už savo vykdomas funkcijas. Abipusis bendradarbiavimas su valdžios ir verslo sektoriais gali padėti išvengti finansinių ir NVO supratimo problemų.

Sunkumai, su kuriais susiduria darni NVO, dažniausiai kyla dėl išorinės aplinkos įtakos. Išorinė aplinka trukdo NVO tapti patikimais gerovės valstybės įrankiais. Nesavarankiška, priklausoma nuo valstybės finansavimo ir ekonomiškai nestabili ne pelno siekianti NVO įtraukia valstybę į užburimą ratą. NVO iš valstybės tikisi pasitikėjimo ir garantuoto programų finansavimo kiekvienais metais, tuo tarpu valstybė laukia, kad NVO taptų savarankiškesnės ir pačios gebėtų užsidirbti. Tačiau, anot informantų, valstybė siunčia prieštaringą žinią nevyriausybinėms organizacijoms.

Viena vertus, laukiama, kad NVO sustiprėtų ir plėstųsi, kita vertus, tos pačios NVO nėra laikomos lygiavertėmis socialinės politikos įgyvendinimo proceso dalyvėmis. Iš jų tikimasi, kad jos gebėtų išlaikyti patalpas, turėtų kompetentingą komandą, būtų aktyvios ir iniciatyvios visuomeniniame gyvenime, būtų „supratingos, gailėstingos ir geranoriškos“ vykdydamos valstybės deleguotas funkcijas (t.y. tam tikrų paslaugų gyventojams teikimas) minimaliomis sąnaudomis, iš dalies savanoriškai.

Kita vertus, darni NVO patiria ir vidinės aplinkos sąlygotus sunkumus, atsirandančius dėl nepakankamos darbuotojų kompe-

tencijos. NVO sėkmė ir efektyvumas didele dalimi priklauso nuo jos vadovo ir darbuotojų gebėjimų. Neverslus vadovas gali būti viena iš kliūčių, trukdanti organizacijai plėsti savo veiklą. Patys NVO vadovai pripažįsta, kad dirbant socialinėje ir švietimo srityje, yra labai sunku būti versliam, nes niekas jų to nemokė. Jie buvo mokomi suteikti pagalbą ir žinias, o ne parduoti prekę ir/ar paslaugą. Vadovo ir darbuotojų žinių ir kompetencijų trūkumas apsunkina NVO įsijungimą ir dalyvavimą rinkoje.

Išvados

1. NVO sektorius šiuo metu išgyvena esminius pokyčius – jis pradeda sunkų savarankiškumo ir nepriklausomumo nuo valstybės paramos kelią, todėl NVO, verslo ir viešasis sektoriai turi kurti naujus ir plėtoti esamus tarpusavio bendradarbiavimo ryšius, papildydami vienas kitą. Šiuo metu NVO sektorius perima dalį valstybės atliekamų funkcijų ir įsipareigojimų teikti viešąsias paslaugas.
2. Kokybinio tyrimo rezultatai atskleidė, jog NVO samprata tiek visuomenės, tiek valdžios požiūriu, išlieka neapibrėžta ir dviprasmiška, o tai nepadeda keisti ir gerinti visuomenės ir valstybės požiūrio į NVO. Šiandien psichosocialines paslau-

gas teikiančios NVOs tampa tokia patia rinkos dalyve, kaip ir kitos privačios verslo įstaigos. Tačiau, anot informantų, visuomenė nėra pakankamai informuota apie negeneruojančią pajamų NVO, todėl dar sudėtingiau suprasti generuojančių pajamų NVO situaciją.

3. Daugiau nei pusė NVO steigėjų (12 informantų) jau sukūrus organizaciją planavo, kad šalia socialinės veiklos vykdys ir ekonominę veiklą. Ekonominė veikla šių organizacijų vadovams atrodė kaip būtinybė ir išlikimo sąlyga, bet ne pagrindinė veikla. Informantai teigė, kad paslaugų pardavimas neturėtų būti pagrindinė įstaigos veikla, nes tuomet prarandamas NVO išskirtinumas, – pilietiškumo raiška ir optimaliai nešališkas dalyvavimas, t.y. daryti įtaką visuomenei, kvestionuoti egzistuojančią socialinę tvarką, pateikti valstybei galimus problemų sprendimo būdus, būti visuomenės stebėtojais, pagrindiniais valstybės vykdomos politikos bendradarbiavimo partneriais ir patarėjais.
4. Darni NVO – tai sėkmingas socialinio ir ekonominio matmens suderinamumas, tai savarankiškos, patvarios ir atliepiančios visuomenės pokyčius bei poreikius nevyriausybinės institucijos egzistavimas.

LITERATŪRA

Aidukaitė Jolanta, Bogdanova Natalija ir Guogis Arvydas. 2002. *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Bloor, Michael. 2010. „Addressing Social Problems through Qualitative Research“ in David Silverman (ed.) *Qualitative Research. Issues of Theory, Method and Practice*. London: Sage.

Borzaga Carlo and Defourny Jacques (eds). 2001. *The Emergence of Social Enterprise*. London and New York: Routledge.

Boström, Magnus. 2012. „A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issue“, *Sustainability: Science, Practice, & Policy* 8(1): 3-14.

Cameron, John. 2000. „Development Economics, the New Institutional Economics and NGOs“, *Third World Quarterly* 21(4): 627-635.

Cuthill, Michael. 2009. „Strengthening the ‘Social’ in Sustainable Development: Developing a Conceptual Framework for Social Sustainability in a Rapid Urban Growth Region in Australia“, *Sustainable Development* 18(6): 362–373.

Dollery Brian E. ir Wallis Joe L. 2003. *The Political Economy of the Voluntary Sector: Reappraisal of the Comparative Institutional Advantage of Voluntary Organization*. Edward Elgar Publishing.

Ebrahim, Alnoor 2005. „Accountability Myopia: Losing Sight of Organizational Learning“, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 34(1): 56-87.

Evers Hans-Dieter and Gerke Solvay. 2007. „Social and Cultural Dimensions of Market Expansion“. Working Paper, series 24. ZEF - Center for Development Research and Rheinische Friedrich-Wilhelms University Bonn.

Gečienė, Ingrida. 2003. Pitfalls and weaknesses of direct application of Western social theories to the study of post-communist societies: critical assessment of middle class and civil society concepts.

Granovetter, Mark. 1985. „Economic Action and social Structure: The Problem of Embeddedness“, *American Journal of Sociology* 91(3): 481-510.

Kėrytė, Živilė. 2014. „Socialinių nevyriausybiinių organizacijų, generuojančių pajamas, atsiradimo kontekstas ir vaidmuo Lietuvos gerovės valstybėje“, *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*. VDU. Straipsnis bus publikuojamas 2014 m.

Melnikas, Borisas. 2011. „Darni plėtra globalių transformacijų sąlygomis: šiuolaikiniai iššūkiai“, *Darna* vystymosi strategija ir praktika. 1(5): 4-26.

Rifkin, Jeremy. 2004. *The European Dream. How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream*. Cambridge: Polity.

Seanor, Pam. 2011. „Social enterprise networks: The everyday unfolding of social enterprise by interpreting & drawing different views“. Huddersfield: University of Huddersfield. Daktaro disertacija.

Šileika Algis ir Paškevičiūtė Jolita. 2013. „Lietuvos tapimo gerovės valstybe prieštaros“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1(29): 8-19.

Worth, Michael J. 2013. *Nonprofit Management: Principles and Practice*. London: Sage Publications.

Žiliukaitė Rūta, Ramonaitė Ainė, Nevinskaitė Laima, Vinogradnaitė Inga ir Beresnevičiūtė Vida. 2006. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus.

ABSTRACT

THE SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF NGOS OFFERING PSYCHOSOCIAL SERVICES IN LITHUANIA

In Lithuania the NGO sector is currently undergoing dramatic changes, alongside the public and private sectors. Its complexity is apparent not only in its relative growth and intrinsic significance, but also in its possibilities for integration into the other sectors. This complexity produces difficulties in understanding and defining third-sector organisations. This article addresses the issue of the compatibility of the social and economic aspects of Lithuanian NGOs with sustainable development. The relation between NGOs and the market is not clearly defined; for instance, it is often said that voluntary NGOs cannot compete with the

service sector in terms of incomes. Such notions make an understanding of the role and place of NGOs between public and private sectors even more remote. Qualitative research shows that the concept of the NGO is unclear not only to the public but also to government and business. If the participation of NGOs in the market is becoming problematic, it is because their origin, nature and activities are very complex. Over half of all NGO founders already knew, at the time of inception, that the social programmes or missions of the organisations they had created would involve economic activity. While NGO leaders declare that such activity is necessary for survival, a necessary supplement to the main work of their organisations, informants agree that the sale of services should never become the main impetus of NGOs, since this would risk their ability to question existing social structures, to pose solutions to pressing social problems, and to enter into partnerships with society, the market and the state.

Sociologijos katedra
Socialinių mokslų fakultetas
Vytauto Didžiojo universitetas
Donelaičio g. 52-309, 44244, Kaunas
El. paštas: v.leonavicius@smf.vdu.lt
El. paštas: z.keryte@smf.vdu.lt